

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПІДСТАВ ТА МОТИВІВ ВІДМОВИ ПРОКУРОРА ВІД ОБВИНУВАЧЕННЯ В СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

Розглянуто процесуально-правові проблеми реалізації інституту відмови прокурора від обвинувачення на практиці. Встановлено, що в будь-якому випадку, для того, щоб прокурор здійснив відмову від обвинувачення, повинні бути підстави, тобто сукупність обставин, умов, фактів, що являються основою для прийняття такого рішення. Крім підстав в основі відмови від обвинувачення повинні лежати і певні мотиви. Основною метою відмови прокурора від обвинувачення повинно бути справедливе і законне вирішення справ в даному випадку також здійснення реабілітації невинного.

Ключові слова: відмова від обвинувачення, підстави відмови, мотиви відмови.

Актуальність теми. Здійснюючи конституційну функцію та підтримуючи державне обвинувачення в суді, органи прокуратури повинні дотримуватись норм чинного законодавства. Функція підтримання державного обвинувачення в суді не повинна бути односторонньою і спрямовуватись виключно на притягнення особи до кримінальної відповідальності. Необхідно пам'ятати, що *якщо в результаті судового розгляду прокурор дійде до переконання, що пред'явлене особі обвинувачення не підтверджується, тобто стане очевидною відсутність події злочину чи відсутність в діянні особи складу злочину* (правова підстава відмови), прокурор повинен відмовитись від обвинувачення і у своїй постанові викласти мотиви відмови.

Мета статті – дослідження та розв'язання концептуальних проблем, пов'язаних із підтриманням державного обвинувачення в суді та відмовою від нього, аналіз процесуальних проблем реалізації даного інституту на практиці і як результат розробка рекомендацій щодо удосконалення процесуального порядку здійснення даної діяльності.

Виклад основного матеріалу. В будь-якому випадку, для того, щоб прокурор здійснив відмову від обвинувачення, повинні бути підстави, тобто сукупність обставин, умов, фактів, що являються основою для прийняття такого рішення. Підстави відмови прокурора від обвинувачення повинні бути нормативно закріплені, визначені та вичерпні в характері. На основі підстав настають наслідки прийняття відповідного рішення, пов'язані з використанням наданого права. Крім підстав в основі відмови від обвинувачення повинні лежати і певні мотиви (франц. *motif* – спонукальна причина; первісно – той, що приводить у рух) – усвідомлена спонукка (прагнення) до здійснення конкретних вольових дій, зумовлена потребами та інтересами [1, с.620].

Варто погодитись з думкою В.С. Зеленець-

кого, який в своїх працях здійснює такий умовний поділ підстав відмови від обвинувачення: правові (підстави зазначенні в нормах права); фактичні (доказова інформація, яка вказує на недоведеність вини особи, незаконне притягнення її до кримінальної відповідальності і, як наслідок, необхідність повної чи часткової відмови від обвинувачення); психологічні (підстави, що базуються на внутрішньому переконанні прокурора у невинуватості особи, яка притягується до кримінальної відповідальності) [2, с.76].

При здійсненні відмови від обвинувачення повинна враховуватись і суб'єктивна сторона, тобто особиста позиція прокурора. Не слід забувати, що прокурор у суді проводить обвинувальну діяльність, тому його відмова можлива і необхідна, якщо він упевнений і переконаний у невинності обвинуваченого.

Принципова можливість зміни прокурором свого початкового переконання у винності обвинуваченого вимагає проаналізувати підстави, які вплинули на його позицію, як державного обвинувача. Підстав у кожному випадку в тому числі і при відмові прокурора від обвинувачення може бути певна кількість і за змістом досить різна.

Згідно норм чинного законодавства **правові підстави відмови прокурора від обвинувачення**, передбачені в п.1, 2,3 ч.1 ст.284 КПК України, це, зокрема: встановлена відсутність події кримінального правопорушення; встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення; не встановленні достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримання.

Вже в процесі підготовки постанови про відмову від обвинувачення посилання прокурора на підстави, зазначенні в нормах законодавства, є обов'язковим. Прокурор повинен звертати увагу на ті обставини, які характеризують кожну правову підставу для відмови від обвинувачення.

Так, у разі встановлення під час судового розгляду відсутності події кримінального правопорушення (ч.1 п.1 ст.284 КПК) прокурор повинен у постанові вказати підставу відмови і назвати елемент, що визначає відсутність поняття злочину, чому він стверджує, що діяння, вчинене суб'єктом, не є злочином, який елемент відсутній у даному діянні – ознаки суспільної небезпеки, протиправності, винуватості чи кримінально-правової караності.

У разі відмови від обвинувачення на підставі відсутності в діянні складу кримінального правопорушення (ч.1 п.2 ст.284 КПК) прокурор повинен вказати, який елемент складу кримінального правопорушення відсутній і звернути увагу на ці обставини або, який саме елемент складу кримінального правопорушення (суб'єкт, суб'єктивна сторона, об'єкт чи об'єктивна сторона) не знайшов свого підтвердження в суді.

Фактичні підстави можна об'єднати у кілька груп:

1. Судове слідство показало, що докази, зібрані під час досудового слідства, на підставі яких прокурор планував зробити висновки про винність особи, були оцінені невірно, без необхідної ретельності та аналізу. Така помилка прокурора може бути зумовлена й непоміченими недоліками досудового розслідування, які можуть виявитись у суді. Оскільки суд не обмежений обсягом доказової інформації, що є у справі, і сам може витребувати додаткові докази, тому виявлення у суді нових, раніше невідомих або не досліджених, неоцінених доказів може змінити позицію прокурора. Названі фактичні обставини вимагають від прокурора відмовитись від підтримання державного обвинувачення, якщо вони вплинули на вирішення питання про встановлення події злочину, наявність у діянні обвинуваченого складу злочину і доведеність його участі у вчиненні злочину.

2. Під час судового слідства виявились нові, раніше невідомі обставини, які зламали всю систему обвинувачення, побудованого на фактах, котрі під час досудового слідства не були перевірені в повному обсязі. Наприклад, були допитані нові свідки, які викликані за клопотанням захисту, які своїми показаннями піддали сумніву чи взагалі спростували зібрані докази, на яких засновувалось обвинувачення [3, с.176]. Остаточне формування позиції державного обвинувача щодо підтримання державного обвинувачення чи відмови від нього досить часто формується саме на стадії судового слідства, коли прокурор аналізує всі зібрані і досліджені дані по відповідному кримінальному провадженні. Прокурор, підтри-

муючи обвинувачення в суді, повинен бути максимально готовим до різних ситуацій, які можуть виникнути і кардинально вплинути на його позицію. Прокурор, вивчивши належним чином матеріали справи та клопотання, заявлені обвинуваченим і його захисником на досудовому слідстві, в деякій мірі може спрогнозувати поведінку обвинуваченого та його захисника, а саме: які докази і клопотання вони заявлять в судовому засіданні.

3. Під час здійснення судового слідства виявляються факти грубих порушень норм КПК при проведенні досудового розслідування: фальсифікація, односторонність, усунення із справи усього того, що виправдовувало б обвинуваченого, порушення закону при збиранні доказів, в результаті чого деякі з них можуть втратити юридичну силу, легковажна перевірка чи невірна оцінка доказів, невірне трактування висновків експерта та інше.

Серед практиків існує твердження (переконання), що будь-яка відмова від обвинувачення означає, що раніше існуюче обвинувачення було недостатньо обґрунтованим і незаконним, у всіх випадках відмова тягне за собою реабілітацію особи обвинуваченої у вчиненні злочину. Отже, при початковому формуванні обвинувачення органами кримінального переслідування була допущена помилка, проте вона безсумнівно не у всіх випадках повинна тягти відповідальність посадової особи, оскільки може бути викликана і об'єктивними причинами.

На думку І.М. Садовського до підстав відмови прокурора від обвинувачення можна віднести: 1) виявлення в ході судового розгляду нових обставин, які спростовують обвинувачення; 2) кардинально іншу оцінку прокурором зібраних по справі доказів порівняно з тією, яка була дана в обвинувальному акті.

Відмова прокурора від обвинувачення, може відбутись не тільки в результаті зміни в ході судового розгляду кримінального провадження, а також і при наявності тієї ж бази доказів, що і на досудовій стадії і тих же встановлених обставин. Неможливо виключити ситуацію, коли особа, яка здійснює підтримання обвинувачення на досудовому слідстві і обвинувач в суді по різному оцінюють докази, зібрані по справі. «Відмова державного обвинувача від обвинувачення може бути обґрунтована тим, що зібрані по справі докази, які раніше привели до висновку про винність обвинуваченого, після їх перевірки в умовах відкритості і змагальності процесу на основі усності вже не є настільки переконливими, якими вони здавались за матеріалами досудового

слідства. Досудове слідство було проведено по справі повно і об'єктивно, докази були наявні, висновок прокурора про необхідність передати обвинуваченого суду був обґрунтований, проте всі ці докази після перевірки на судовому слідстві похитнули переконання прокурора про винність обвинуваченого. Отже підставою відмови прокурора від обвинувачення є не тільки зміна доказової бази чи обставин справи, але і переоцінка зібраних по справі доказів в результаті яких стало наявним, що відсутня подія злочину або відсутній в діяннях особи склад злочину.

Що стосується *психологічних підстав* відмови від обвинувачення, то внутрішнє переконання прокурора про винність особи є досить важливою обставиною, яка може вплинути на неспроможність державного обвинувача виконати свою процесуальну функцію обвинувачення. Саме після етапу судового слідства досить часто позиція державного обвинувача у справі стає хиткою.

Варто погодитись з думкою І. Демидова, А. Тушина та ін. про те, що переконаність державного обвинувача у винності обвинуваченого має важливе значення для процесу [4, с.25-26]. Крім того необхідно пам'ятати, що прокурору «дозволено лише те, що передбачено законом або не суперечить йому», це означає, що прокурор може відмовитись від підтримання державного обвинувачення в суді не тоді коли захоче, а тоді, коли це продиктовано вимогами закону, дослідженням обставин справи. Таким чином, самостійність прокурора не може бути довільною, нічим не зумовленою. Вона має базуватися на сукупності таких обставин, які виступають основою відмови від підтримання державного обвинувачення.

Тут названі загальні риси підстав, які впливають на прокурора, на його переконаність, що в подальшому в ряді випадків спонукає його відмовитися від обвинувачення. Названі підстави розглянуті тільки в аспекті змін у фактичних обставинах справи, що викликали необхідність відмовитися від обвинувачення. Водночас необхідно відмітити, що у кримінальному судочинстві враховуються тільки визначені факти, тому для відмови прокурора від обвинувачення необхідно, щоб вони мали юридичну характеристику та знаходили відображення у кримінально-процесуальному законі.

Для відмови прокурора від державного обвинувачення необхідна наявність достатніх підстав, фактичні дані необхідні не тільки для підтримання обвинувачення, а й для відмови від нього. Отже, в основі прийняття рішення прокурором відмовитися від обвинувачення лежать певні

фактичні дані, достатність доказів, але не в їх кількісній характеристиці, а в якісній. Наявність підстав для відмови від обвинувачення означає їх відсутність для підтримання обвинувачення.

Варто погодитись з думкою Я.О.Ковальнової, яка стверджує, що на формування переконання державного обвинувача при підтриманні державного обвинувачення в тому числі і у разі відмови від обвинувачення вплив здійснюють також ряд факторів, які об'єднуються в окремі групи. Досить часто негативний вплив на державне обвинувачення має переважно карна направленість діяльності органів прокуратури; кадрове забезпечення органів прокуратури, (адже від вміння правильно встановити фактичні обставини, дати оцінку доказам, визначити юридичну кваліфікацію дозволяє державному обвинувачу зайняти правильну позицію по справі, що ґрунтується на матеріалах слідства і відповідає вимогам закону); моральні та інтелектуальні якості державного обвинувача, його психологічна стійкість; психологічна атмосфера в прокуратурі, а також в суді при здійсненні кримінального провадження; роль керівника прокуратури, який затвердив обвинувальний акт (адже в практиці існують випадки, коли керівники міських, районних органів прокуратури необґрунтовано орієнтують підлеглих державних обвинувачів робити все для запобігання виправдувальних вироків); моральні фактори взаємовідносин державного обвинувача з іншими суб'єктами кримінального процесу, особливо з обвинуваченим і потерпілим [5, с.180].

На основі визначених підстав, керуючись мотивом, як певною внутрішньою рушійною силою, що спонукає прокурора до дії, здійснюється відмова прокурора від обвинувачення. Мотив відмови повинен відображатись у постанові про відмову від обвинувачення.

Мотив відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення – це внутрішнє переконання прокурора про невинність особи у вчиненні злочину, на основі якого прокурор прагне відмовитися від обвинувачення.

Мотиви відмови від обвинувачення необхідно чітко відрізнити від підстав прийняття даного рішення, хоча вони є взаємопов'язані.

Можна стверджувати, що мотивами є сукупність зібраних доказів, які лягають в основу відмови, докази, які вказують на наявність причин (підстав), які лягли в основу переконання прокурора прийняти відповідне рішення. Мотивування відмови прокурора від обвинувачення так само, як і мотивування будь-якого іншого процесуаль-

ного рішення, являє собою вираження обґрунтованості даного рішення [6, с.124], в даному випадку наведення доказової бази, що є основою прийняття рішення про відмову від обвинувачення.

На практиці існують випадки, коли в постановках про відмову від обвинувачення вказуються тільки мотиви відмови, а підстави, які лягають в основу такого рішення ні, або мотивуючи відмову прокурор приходить до таких підстав, які чітко не передбачені нормами законодавства. Проте слід пам'ятати, що зазначення в постанові, як підстав так і мотивів прийняття такого рішення є досить важливим моментом. Якщо виникають вищезазначені випадки і постановка є мотивована але немає чітко вказаних підстав, то суд може самостійно визначити підстави відмови, за якими необхідно закривати кримінальне провадження. В даному випадку суд тільки застосовує норми КПК, які закріплюють обставини, що виключають провадження і лягають в основу прийняття рішення про відмову прокурора від обвинувачення. При цьому незазначення в постанові підстав відмови від обвинувачення, яке впливає на права та законні інтереси учасників процесу, не здійснює досить вагомого впливу на можливість суду винести обґрунтоване в частині підстав рішення стосовно закриття провадження, беручи при цьому до уваги мотивуючу частину постанови. Існують випадки, коли прокурор мотивуючи свою постанову невірно вказує на підстави відмови, що не повинно приводити до закриття провадження судом на основі даних підстав. Таким чином, в тих випадках, коли прокурор мотивує відмову від обвинувачення, проте не посилається на встановленні законом підстави, чи посилається на не встановленні законом підстави або на думку суду взагалі невірно вказує підстави відмови від обвинувачення, то в даному випадку суд повинен прийняти відмову від обвинувачення і закрити кримінальне провадження на основі підстав, які закріплюються в КПК і є правильними у відповідній ситуації. В тих випадках, коли прокурор відмовляється від обвинувачення при цьому не зазначає мотиви та підстави відмови чи посилається на встановленні законом підстави не мотивуючи при цьому відмови, суд повинен надати можливість прокурору підготувати мотивований текст відмови.

На практиці прокурор відмовляється від підтримання державного обвинувачення, коли його переконання у винності змінюється невпевненістю у винності. Сумніви можуть бути мотивом для відмови від підтримання державного об-

винувачення лише за умови, що прокурор використав усі передбачені законом засоби, щоб їх усунути. Перед тим, як заявити про відмову від підтримання державного обвинувачення, прокурор повинен чітко уявити собі, яких конкретно змін зазнало обвинувачення в суді, тобто стосуються ці зміни тільки формулювання та юридичної кваліфікації інкримінованого обвинуваченому діяння чи також фактичних підстав і правової сутності обвинувачення, тобто роблять його безпідставним. У першому випадку обвинувачення продовжує існувати, хоч і в трансформованому вигляді, у другому – його існування поставлено під загрозу і тоді обов'язок прокурора – публічно в постанові заявити про сумніви, які виникли, дати їм об'єктивну оцінку. На жаль, психологічно це зробити дуже важко [7, с.31-40].

Відмова прокурора від обвинувачення, за наявності для цього підстав, і є саме таким заходом, який він вживає, захищаючи від порушення конституційні норми, які гарантують забезпечення прав і свобод людини. Це головний обов'язок держави, який вона поклала на прокурора, як на свого представника в суді і зобов'язала неухильно його виконувати [5, с.190].

Тут доречно положення ст. 62 Конституції України, де проголошується: «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду».

Список літератури

1. Український тлумачний словник. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.language.br.com.ua
2. Зеленецький В.С. Отказ прокурора от государственного обвинения. / В.С. Зеленецький. – Харьков : Юристъ, 1979. – 116 с.
3. Строгович М.С. Уголовный процесс / М.С. Строгович. – М. : Юриздат, 1946. – 511 с.
4. Демидов И. Отказ прокурора от обвинения / И. Демидов, А. Тушев // Российская юстиция. – 2002. – № 8. – С. 25-26.
5. Ковальова Я.О. Організаційно-правові основи відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Я.О. Ковальова ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2009. – 241 с.
6. Давыдов П.М. Обвинение в советском уголовном процессе / П.М. Давыдов. – Свердловск: Среднеуральское книжное изд-во, 1974. – 135 с.

7. Маляренко В.Т. Про відмову прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді та її правові наслідки / В.Т. Маляренко, В.І. Вернидубов // Вісник Верховного Суду України. – 2001. – №4. – С. 31-40.

Стаття надійшла до редколегії 29 серпня 2013 року.

Рекомендована до опублікування у “Віснику” членом редколегії В.Я. Марчаком.

N.O. Turman

Criminal-legal characteristic of the grounds and motives of the prosecutor’s rejection to charge in the court of first instance

Summary

The article highlights procedural and legal problems of implementing of the institution of Prosecutor’s refusal to charge in practice. It is defined that in any case if Prosecutor refuses from charges there must be grounds, i.e. the whole range of circumstances, conditions, facts which are the basis of taking such a decision. Besides grounds there must be also certain motifs at the core of refusal from charges. The main objective of Prosecutor’s refusal to charge must be a fair and legal decision; in this case it is also innocent person discharging.

Key words: refusal from charges, grounds of refusal, motifs of refusal

N.O. Turman

Уголовно-правовая характеристика оснований и мотивов отказа прокурора от обвинения в суде первой инстанции

Аннотация

Рассмотрены процессуально-правовые проблемы реализации института отказа прокурора от обвинения на практике. Установлено, что в любом случае, для того, чтобы прокурор совершил отказ от обвинения, должны быть основания, т.е. совокупность обстоятельств, условий, фактов, являющихся основанием для принятия такого решения. Кроме оснований в основе отказа от обвинения должны лежать и определенные мотивы. Основной целью отказа прокурора от обвинения должно быть справедливое и законное решение дел в данном случае также осуществление реабилитации невиновного.

Ключевые слова: отказ от обвинения, основания отказа, мотивы отказа.